

Kuidas komprat koguti?

NKGB infoallikad 1941. aastast osaliselt säilinud operatiivandmete põhjal

Margus Lääne, Valdur Ohmann

Sageli on arhiivi uurimissaalides olnud kuulda küsimusi: kust saadi minu pere kohta andmeid, nii et perekond kuulus välja-saatmisele. 1949. aasta märtsiküüditamisel oli nn. kulakute puhul asi selge. Kohalikul täitev-võimul oli teada, kellele kui suur maavaldus kuulus, ja see saigi reeglina kriteeriumiks. Nõndanimetatud natsionalistide ehk rahvuslaste puhul kujunes seevastu näitajaks asjaolu, kas keegi sugulastest oli teeninud Saksa sõjaväes, olnud Omakaitstes, kas kellestki sai metsavend või kusagil oli tal tulnud ette avalikke nõukogude korra vastaseid väljaütlemisi. Viimaste puhul oli kõige sagedamini mängus koputajate käsi, ent tollast agentuurmaterjali ehk kõige algsemat andmestikku, pole Eesti arhiividesse praktiliselt jäänud. Need kas hävitati pärast aktsiooni läbiviimist või viidi Venemaale. Omakaitstes või Saksa sõjaväes teenimine tuli aga sagedasti välja sakslaste poolt maha jäetud arhiivimaterjalist. Tähelepanuväärseks tuleb lugeda fakti, et totali-

taarsele Nõukogude ühiskonnale oli omane informatsiooni tsentraalne haldamine ning infomonopoli kehtestamine. Sellest johtuvalt anti ühe esmase sammuna siseasjade rahvakomissariaadi alluvusse ENSV Riigi Keskarhiiv. Kõik dokumentaalsed arhiivimaterjalid kuulutati riigi omandiks ning need tuli anda Riigiarhiivi.¹ Tolle aja informatsiooni koondamise keskseks paigaks olid just arhiivid ning Nõukogude ühiskonnas oli neile keskendatud eriline tähelepanu. Arhiividel oli Nõukogude totalitaarrežiimi juures muu hulgas täita kindel roll repressiivmehhanismi ühe olulise komponendina. Nende kaudu oli võimalik operatiivselt hankida soovitavaid andmeid huvipakkuvate isikute, organisatsioonide, ühiskondlike liikumiste ja muude eluvaldkondade kohta. Arhiiviandmete kaudu sai suurepäraselt manipuleerida konkreetsete isikute või koguni teatavate inimgruppide saatuse määramisega.² 1944. aastal peeti rindejoone nihkumise järel üheks esmaseks ülesandeks kõikide arhiivide ja avastatavate dokumendikogumite kokkukoondamist Siseasjade Rahvakomissariaadi arhiivide osakonna poolt. Vastavasisuline käskkiri ilmus juba 1. augustil 1944. a. Leningradis.³ Aastaks 1947 jõudis ENSV Siseministeerium arhiivide osakonna ülema Mihhail Organovi juhtimisel nii kaugele, et anti välja teatmik dokumentaalsetest materjalidest, millel oli operatiiv-tšekistlik tähendus ning mis paiknesid kas siis ENSV Riigiarhiivis (Tallinnas) või selle filiaalis (Tartus). Teatmiku eessõnas tõdes julgeoleku vanemleitnant Organov, et väljaanne valmis NSV Liidu Siseasjade Rahvakomissariaadi ja Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi 1944. a. 2. oktoobri ühiskäskkirja nr. 001222/00386 alusel.⁴ Kuna see 112-leheküljeline raamatuke oli kuulutatud täiesti salajaseks, olles seega ette nähtud vaid ametkondlikuks kasutamiseks, ning väljajagamisele kuulusid vaid nummerdatud ek-

¹ ERAF, f. 1, n. 47, s. 38, l. 166. – Ettekanne [EK(b)P Keskkomitee I sekretärile N. Karotammele] Eesti NSV siseministeeriumi organite tööst perioodil 1940 – 1.X 1948.

² V. Ohmann. Eesti NSV Siseministeeriumi institutsionaalne areng ja arhivaalid (1940–1954). Tartu, 2000 (magistritöö käsikiri), lk. 64.

³ ERAF, SM f 17, n 1, s 1, L 24.

⁴ Spravočnik. O dokumental'nyx materialax, imejuščix operativno-tšekistskoe značenie, nahodjaščixsja na xranenii v Central'nom Gosudarstvennom Arxive Ėstonskoj SSR i ego filiale. Tallinn, 1947, lk. 1.

semplarid, siis on selge, et väljaanne ei saanud kuigi laialt levida. Sellest aspektist vaadatuna oleks siin sobiv seda ENSV Siseministeeriumi üllitist pisut laiemalt tutvustada.

Teatmiku eesmärgiks oli avada sisulisest küljest siseministeeriumi ja riikliku julgeolekuministeeriumi operatiivosakondadele dokumentaalsed materjalid, mida hoiustatakse ENSV arhiivides ning mida võiks kasutada agentuur-operatiivtöös. Selle abil pidi saama kontrollida isikuid, kes olid kuulunud ENSV territooriumil paiknenud kontrrevolutsioonilistesse organisatsioonidesse. Olulisemate arhiivifondide põhjal koostati konkreetsete isikute kohta viitekartoteek. Lisaks sellele oli arhiivides mitmeid kartoteeke, mis olid koostatud Eesti Vabariigi poliitilise politsei, Eesti julgeolekupolitsei (Jupo)⁵ poolt Saksa okupatsiooni ajal. Tänapäeval on see kartoteek Rahvusarhiivi isikuandmete kartoteegi nime all Interneti vahendusel jõudnud osaliselt ka huvilisteni (tähed A–L).⁶

Aigi Rahi-Tamm annab ülevaate kartoteegi tekkeloost, millal ja millistel eesmärkidel hakati seda rajama.⁷ Isikuid kompromiteerivate andmete kogumise süsteem tervikuna oli N. Liidus tööle rakendatud 1939. a. septembris, mil arhiive kohustati sisse seadma “poliitvärvingute kartoteeki”. Tegu oli üleliidulise kartoteegiga, mis esialgu kajastas 27 erineva “poliitvärvinguga” isiku kategooriat.⁸ Ajaloosündmuste arenedes täienes ka nimetatud kartoteegi “poliitvärvingute” loetelu. Eesti NSV Siseministeeriumi arhiivide osakonna vastavasisulisel teatmikus oli 1947. aastaks paika pandud 44 kategooriat isikute kohta, keda tuli lugeda kompromiteerituks ning mille kohta on koostatud teatmestu Saksa okupatsiooni perioodi materjalide põhjal. Nendeks olid:

- 1) Eesti Poliitpolitsei kaastöötajad.
- 2) Eesti “Omavalitsuse” kaastöötajad.
- 3) 3. Eesti Piirivalvepataljoni koosseis.
- 4) “Omakaitses” liikmed.

- 5) Kindralkomissariaadi koosseis.
- 6) Julgeolekupolitsei koosseis ja SD.
- 7) Isikud, kes olid sakslaste poolt arreteeritud ja vanglast vabastatud.
- 8) Isikud, kes tegid okupatsiooniperioodil Julgeolekupolitseile Nõukogude kodanike kohta ettekandeid.
- 9) Eesti Julgeoleku Politseipataljoni desertöörid.
- 10) Sõjavangid.
- 11) Eesti “Omavalitsuse” Tehnikaasjade Direktooriumi juhtivtöötajad.
- 12) Isikud, kes on illegaalselt käinud Soomes ja Rootsis.
- 13) Okupatsioonivõimudele usaldusväärsed isikud.
- 14) Saksa armee juhtivkoosseis.
- 15) Niinimetatud “5. kolonni” bandiidid.
- 16) Punaarmee desertöörid.
- 17) “Eesti SS-leegioni sõprade ühingu” liikmed.
- 18) Saksamaalt Eestisse ümberasunud.
- 19) Isikud, kes on ületanud Nõukogude-Soome piiri, ja Nõukogude vastuluure kaastöötajad, kes on viibinud Tallinna töö- ja kasvatuslaagris.
- 20) Sakslased – SS liikmed.
- 21) Antikommunistid.
- 22) Rootsi delegatsiooni liikmed, kes tegelesid rootslaste Eestist ümberasustamise küsimustega, ja teised kodanliku Eesti tegelased, kes on tegelenud Rootsis ja Soomes Eesti kodanliku valitsuse loomisega.
- 23) Saksa armee vabatahtlikud.
- 24) Kohtuorganite teenistujad Saksa okupatsiooni perioodil.
- 25) Okupatsiooniperioodi toimetajad, korrespondendid ja ajakirjanikud.
- 26) Saksa armee sõdurid desertöörid.
- 27) Põgenikud.
- 28) Isikud, kes on hoidunud kõrvale mobilisatsioonist Punaarmeesse.
- 29) Isikud, kes olid ülesandega saadetud Nõukogude Liidust okupeeritud ENSV

⁵ Saksakeelse täisnimega – Sicherheitspolitzei und SD Estland.

⁶ <http://www.history.ee/register/karto.html> – 29.10.2007.

⁷ <http://www.history.ee/register/doc/karto.html> – 29.10.2007.

⁸ A. Rahi-Tamm. “Poliitvärvingute kartoteek”. Isikuandmete kogumine ja kasutamine 1940–1957. – Ajalookonverents “65 aastat 14. juuni 1941 genotsiidikuriteost Eestis”. Eesti Memento Liit, 2006, lk 21.

territooriumile ning kes andsid end vabatahtlikult üles kohalikele võimudele ja reetsid oma seltsimehi.

- 30) Isikud, kes on kuulunud mitmesugustesse fašistlikesse organisatsioonidesse.
- 31) Isikud, kes asusid okupatsiooniperioodil Eestist elama Saksamaale.
- 32) Provokaatorid.
- 33) Manukad ja tunnistajad läbiotsimiste juures.
- 34) Spioonid, agendid.
- 35) Ohvitserid ja reakoosseis, kes olid mobiliseeritud või avaldasid soovi astuda vabatahtlikult Eesti SS-leegioni.
- 36) Isikud, kes sõja algperioodil on tegelnud banditismiga Punaarmee vastu.
- 37) "Narva Idapataljoni" vabatahtlikud.
- 38) "Ühisabi" liikmed.
- 39) Linnade omavalitsustegelased.
- 40) Nõukogudevastase sisuga artiklite autorid.
- 41) Organisatsiooni "Eesti noored" liikmed.
- 42) Organisatsiooni "Rahva kasvatusbüroo" liikmed.
- 43) Langevarjurid.
- 44) Vanglateenistujad ja rida teisi poliitvärvinguga isikuid."⁹

Vastavale loetelule tuginedes asuti arhiivides leht-lehelt läbi vaatama peaasjalikult Saksa okupatsiooni aegset arhiivimaterjali; jõudumööda ka muid materjale. Dokumentidest leitud nimed kanti kartoteegikaardile, juurde lisati täpne arhiiviviide leheküljelise täpsusega ja kontekst, milles vastav isik on arhiivimaterjalides fikseeritud. Kaardile märgiti selle koostamise ja täitmise aeg.

Kui sõjajärgsel perioodil oli piisavalt aega enne suurküüditamist vastavate andmete kogumiseks ja süstematiseerimiseks, kartoteekide ja kataloogide täiendamiseks, siis aastail 1940/41 tuli tegutseda tingimustes, kus informatsioon oli suures osas küll koondatud arhiivide seinte vahele, kuid selle kasutamine

äsjasaabunud materjalina polnud nii lihtne. Nimelt kuulutas ENSV Rahvakomissaride Nõukogu 4. septembril 1940 kõik dokumentaalsed arhiivimaterjalid riigi omandiks, mille tulemusena tuli riiklikesse arhiividesse üle anda nii tegutsevate kui likvideeritud, natsionaliseeritud asutuste, organisatsioonide riiklikku väärtust omavad arhivaalid. Erihoiule anti EV Sõja- ja Siseministeeriumi dokumendid.¹⁰ On selge, et tolle lühikese ajaga ei jõutud saada täit ülevaadet kogu ääretust dokumendimassiivist, mis 1940. aastal hakkas lademete viisi arhiividesse kuhjuma. Tõsi, kohe asuti koostama ka Riigiarhiivi või ENSV Tallinna Keskarhiivi eriosakonnas, mis allutati Leningradist kohale saadetud umbkeelsele naiskommunistile Tatjana Krupitševale, kindla vormi järgi sedelitele ja kartoteegina korraldatud isikute nimestikku.¹¹ Ajavahemikus jaanuarist maini 1941 võeti "poliitvärvingute kartoteegis" Eestis arvele 37 794 isikut.¹²

Arvestades asjaoluga, et märgistatuteks pidid saama riigivõimu ja valitsuse esindajad, riigiametnikud, erinevate erakondade liikmed, prokurörid ja kohtunikud, sõjaväelased, kaitseliitlased, politseinikud, vanglate töötajad jne., oli kartoteegi maht siiski suhteliselt väike. Ainuüksi 1940. aastaks oli ühe kategooria hulka kuuluvate kaitseliitlaste arvuks ca 40 000 meest, mistõttu kartoteek oli küüditamise eel suhteliselt kesine. Sellest hoolimata oli enne seda mõndagi tehtud. Sisearhivide rahvakomissariaadis oli juba 1940. aasta suvel hakatud koostama nimestikku kõigist iseseisvusaja kõrgematest riigiametnikest.¹³ Peaks olema ütlematagi selge, et arhiivide teatmestu, olgu siis kartoteegi või nimestute näol, oli ebatäielik. Paljalt selle informatsiooni peale NKGB lootma ei jäänud. Julgeolek hakkas otsima ja kasutama muid sobivaid vahendeid. Riiklikule julgeolekule käepärane ja tuttav viis oli agentuurtöö. Selleks kasutati mitmesuguseid agentuurtöövõtteid.

⁹ Spravočnik. O dokumental'nyx materialax..., lk. 6–7.

¹⁰ A. Rahi-Tamm. "Poliitvärvingute kartoteek", lk. 20–21.

¹¹ G. Ney. Teadlasest tšekistiks. – Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas. Koguteos. III, Stockholm, 1956, lk. 154–155.

¹² A. Rahi-Tamm. "Poliitvärvingute kartoteek", lk. 22.

¹³ G. Ney. Teadlasest tšekistiks. – Eesti rahvas ja riik Teises maailmasõjas. III, lk. 155.

Reeglina koristati tekkinud agentuurandmed küüditamisele määratute toimikutest ära, kui väljasaatmine oli reaalselt aset leidnud. Nii sisaldavad 1941. aasta juuniküüditatute perekonnatoimikud üldjuhul vaid määrust, mille kohaselt on pere saadetud Siberisse. Edasine dokumentatsioon puudutab juba valdavalt aktsioonijärgset aega. Seega jääb ebaselgeks, mil viisil andmete kindlakstege mine ja kogumine tegelikult toimus. Küüdi tatute arhiivimaterjali läbivaatamisel enne sisestamist Rahvusarhiivi arhiivinfosüsteemi (AIS) avastati, et 1949. aastal väljasaatmisele kuulunud nn. natsionalistide fondi¹⁴ sabas oli 537 säilikut.¹⁵ Lähemal uurimisel sai selgeks, et tegemist on 14. juunil 1941. aastal küüdi tamisele määratud isikutega, kelle kohta oli kogutud andmeid, kuid kelle väljasaatmise fakt jäi NKGB-le ja hiljem siseministeeriu mile tagantjärelegi selgusetuks. Andmeid väljasaatmist kinnitavate dokumentide koh ta otsis lootusetult kuni 1958. aastani ENSV Siseministeeriumi 1. eriosakond, kellele oli selleks ajaks antud nimetatud arhiivimaterjali haldamine. Nende rohkem kui viiesaja arhi vaali hulgas leidub terve rida arvestustoimi kuid, kus on säilinud küüditamise eel NKGB poolt hangitud materjale, peaasjalikult 1941. aasta maist, juuni algusest. Enamikul juhtudel oli perekonnapea juba sattunud julgeolekuor ganite huviorbiiti või koguni vahistatud.

Vastavalt NSV Liidu NKVD 1939. aastal

välja antud käskkirjale nr. 001223 kehtestati kord, mille järgi tuli arvele võtta julgeoleku organite poolt vahistatute kõik ülejäänud pe reliikmed.¹⁶ Käskkirja sätteid hakati ka NSV Liidu poolt annekteeritud Eestis kohe raken dama. Tegu on kollektiivse vastutusega, kus ühe pereliikme tegevuse vastuolu Nõukogu de korraga kutsus esile vanuritest vanemate, õdede-vendade, naiste, laste, isegi imikute, kandmise NKGB arvestustoimikutesse 1941. aastal. Sellistel puhkudel rakendati mitmesu guseid salajasi kaastöötajaid, et välja selgitada isikute ring, kes oli arreteerituga perekondli kult seotud, ning nende aadressid.

Olemasoleva materjali põhjal oli üks aga ramaid agentuurvõrgule ülesannete jagajaid julgeoleku nooremleitnant Ivan Keržentsev (s. 1908 Kalinini oblastis). ENSV NKVD-sse suunati ta 01.09.1940. Reformi tulemuse na, mille käigus eraldati 1941. aasta märtsis julgeolekuorganid Siseasjade Rahvakomis sariaadist, sai Keržentsevist ENSV NKGB vastuluureosakonna vanemoperatiivvolinik. Täheldatav on ka ENSV NKGB uurimisala juurde kuuluva agentuuri vilgas töö. Siin ja gasid salajastele kaastöötajatele ülesandeid julgeoleku nooremleitnant Pjotr Kirilenko (s. 1907 Kiievis) ja julgeoleku seersant Viktor Terner (s. 1907 Leningradis). Kui kaks esime sena nimetatut olid umbkeelsed, kes valdasid vaid vene keelt, siis Terner oskas eestlasena nii eesti, vene kui ka soome keelt.¹⁷ Opera

¹⁴ ERAF, f. 3-N. – Kollektsoon 1940.–1950-ndatel aastatel Eesti NSV-st välja saadetute (natsionalistide) toi mikutest.

¹⁵ ERAF, f. 2-M/O, n. 1, s. 2128–2665. – Kollektsoon 1941. a. ja 1945. a. küüditamistega seotud dokumentidest.

¹⁶ ERAF, f. 2-M/O, n. 1, s. 2355, l. 3. – Voldemar Makkari perekonna operatiiv-arvestustoimik; s. 2491, l. 15; – Andres Puri perekonna operatiiv-arvestustoimik; s. 2610, l. 2; – Johannes Sula perekonna operatiiv-arvestus toimik. Selliseid blanketile trükitud viiteid vastavale käskkirjale ja selle sisule esineb teisteski arvestustoimiku tes. Jätkuvalt arvatakse, et tegemist on numbrit 001223 kandva instruksiooniga, mis justkui oli aluseks 1941. a. juuniküüditamisele. Tegelikult on tõenäoliselt tegemist ühe üleliidulise NKVD käskkirja laiendamisega Baltikumi territooriumile, nii nagu siin hakati rakendama Vene NFSV 1927. aasta kriminaalkoodeksit. 1941. aasta juuniküüditamisele pühendatud raamatus on kirjas: “11.10.1939. NSVL riikliku julgeoleku rahvakomissari asetäitja 3. järgu julgeolekukomissari Ivan Serovi allkirjastatud instruksioon operatsiooni “Nõukogudev as-tase elemendi väljasaatmine Leedust, Lätist ja Eestist” läbiviimise kohta nr. 001223. [Teabeleht “Memento”, nr. 2, 1989]. Represseerimiskogemuste rakendamise detailne kava Eestis, Lätis ja Leedus, mis on oletamisi dateeritud.” - <http://www.okupatsioon.ee/nimekirjad/raamat/koikfreimid.html> (Mememto 2001 väljaanne. Sissejuhatus.). 29.10.2007. Serov oli toona Ukraina julgeolekuülem ega saanud seda käskkirja allkirjastada. Pärast arvukate säilikute läbivaatamist võib väita, et 1941. aasta juunis oli küüditamisele määramise osunduseks just NSVL NKVD käskkiri nr. 001223.

¹⁷ ENSV SARK töötajate teenistuskäigulehed 1940/1941. a. – Krežentsev, Ivan Maksimi p., Kirilenko, Pjotr Ivani p., Terner, Viktor Jaani p.

tiivülesandena lasti salajaste kaastöötajate võrku kuuluvatel isikutel välja selgitada konkreetse perekonna elukoht ja koosseis ning perekonnaliikmete sünniajad. Ülesande andjaks oli eranditult ENSV NKGB 3. eriosakond, mille vahendusel julgeoleku erinevate struktuuriüksuste esindajad said jagada ülesandeid lahendamiseks salajastele kaastöötajatele. Agentuurlehed laekusid eranditult ENSV NKGB 3. eriosakonna 3. jaoskonna ülema, julgeolekuleitnant Robert Hinno (s. 1895 Kroonlinnas) kätte. Tema allkirjaga kinnitati faktiliselt enamiku agentuurandmete tõlge eesti keelest vene keelde. Teenistuslehel on kirjas, et see 1941. aasta juuniküüditamise algse "musta töö" teostaja sai saatuse poolt oma palga – hukkus sõja hakul 1941. aastal NKVD operatiivgrupi koosseisus.¹⁸ Hinno käte vahelt käis läbi ca 7000 agentuurlehte, millele tuginedes teostati realselt küüditamisi.

Agentuurlehed olid nummerdatud ja suurim number, mis säilinud materjali põhjal osaliselt fikseerida õnnestus, on 6967. See oli dateeritud 07.06.1941. a.¹⁹ Agentuurvõrku dokumentatsioonis ei paljastata; kui konkreetse ülesande täitjat üldse mainitakse, siis esineb see jutumärkides, pseudonüümina. Harukordse juhtumina on säilinud üks kaebekiri vangimaja nr. 2 ülemale, kus kirja autori nimi lihtsalt soditi tindiga üle. Selle asemele kirjutati vene keeles juba salajase kaastöötaja pseudonüüm "Almaz". Tegu on unikaalse dokumendiga, kus ühel ainsal lehekesel on mustvalgel näha julgeoleku kaastöötaja sünd.²⁰

Enamikul juhtudel on agentuurettekanded lakoonilised, piirdudes vaid huvipakkuva perekonna aadressi, pereliikmete sünniaastate ja sugulussidemetega. Aeg-ajalt tuleb ette ka püüdlikke andmete esitamisi. Voldemar

Räbaniku kohta esitas salajane informaatork ("sekretnõi osvedomitel") "Jakov" 20. ja 27. augustil 1940. a. agentuurettekanded, et tegemist on Vabadussõja veterani, kaitseliitlase, vapside liikumises osalejaga. Lõpuks konstateeris julgeolek, et nii agentuur- kui ka ametlike materjalide põhjal on kindlaks tehtud, et faktid peavad paika. Lisaks sellele tuli välja, et nimetatud isik oli aastail 1921–1923 veel Viljandis politseinik. NKGB-le olid tõhusateks abivahenditeks ka asutuste kaadri- osakondade ankeetlehed, kust nõukogudeaegsete reeglite järgi selgusid andmed vanemate, abikaasa, abikaasa vanemate ja laste kohta.²¹ Agentuurettekandest, mille esitas allikas ("istotšnik") "Gustav" 21.11.1940, said julgeolekuorganid teada, et Põllutöö Rahvakomissariaadis töötab uksehoidjana Mart Püss, kuid varem, 1919–1932 oli ta ametis politseinikuna.²² Harjumaa Jõelähtme vallas andis allikas "Jaro" julgeoleku operatiivtöötaja Maaringule²³ 19.02.1941 teada, et valla elanik Priidu Õunapuu oli vabatahtlikult osa võtnud Saaremaa tööliste väljaastumise mahasurumisest.²⁴ Üldiselt on märgatav, et varasema daatumiga agentuurettekannetes (1940. a. lõpp ja 1941. a. esimesed kuud) antakse ülevaade huviorbiiti sattunud isikute tegevusest, mida sai käsitleda nõukogudevastasena. Vahetult küüditamiseel kuul oli põhirõhk elukohtade väljaselgitamisel. Ära kulusid ka andmed, kus olid märgitud maja või korteri sisse- ja väljapääsud, mis leidsid püüdlikumate salakaastöötajate poolt ka äramärkimist. Nii on agentuurlehel nr. 6574 04.06.1941 kirjas, et Hans Õunapuu on 25.04.1941 asunud elama Tallinna Tātari tn. 64-4. Järgneb detailsem kirjeldus: "...maja asub aia sees, paremal pool. On ühekordne väike maja, millel kaks väljapääsu sinnasamma maja õue, aknad ümber nurga. Elab majas kui kaasüürnik teiste

¹⁸ ENSV SARK töötajate teenistuskäigulehed 1940/1941. a. – Hinno, Robert Jüri p.

¹⁹ ERAF, f. 2-M/O, n. 1, s. 2577, l. 6.

²⁰ ERAF, f. 2-M/O, n. 1, s. 2552, l. 4. – Jaan Siidam perekonna operatiiv-arvestustoimik.

²¹ ERAF, f. 2-M/O, n. 1, s. 2207. – Voldemar Räbaniku perekonna operatiiv-arvestustoimik.

²² ERAF, f. 2-M/O, n. 1, s. 2198. – Mart Püssi perekonna operatiiv-arvestustoimik.

²³ Viktor Vassili Maaring (Belobrov) (s. 1907 Tartus). ENSV NKGB Harjumaa osakonna operatiivvolinik. Enne 1940. aastat töötas kingsepana mitmes Tallinna asutuses.

²⁴ ERAF, f. 2-M/O, n. 1, s. 2251. – Priidu Õunapuu perekonna operatiiv-arvestustoimik.

Kaebekiri vangimaja
nr. 2 ülemale.

ERAF, f. 2-M/O, n. 1,
s. 2552, l. 4.

4

~~omakirja~~
~~hinnakirja~~ *õige*.

Vangimaja nr. 2 ülemale.

Ettepanne.

Kompra ette, et olen tuttav (Alma) Alvine Jomingas'ega, elur. W. Amerina tn. nr. 3-10, kelle kätte rumbin Septembris kuu lõpul s.a., et tema õemes Jaan Südam, elur. Karkla tn. nr. 63-17, omale kaks pruuningut ja nõõredeli muid lubatud ravutõsta arnoust allorõnnimises kui teada tuldoos toobama. Kõr on Südam rõõvinud, Karkla tn. 63. elutasele kodumini Ollivili, et tema on pruuningud viis aastat, J. J. Mäkitõde poolt tema porteriis toimunud lebiatimisel el, õnnast araja. Kõr Südam praegust rühi varjajaks seda ei tea. Minul on andmeid, et Südam on olnud Kabadus-sõjalaste organisatsiooni ja Ekainaalide lüge. Südam oli tuttav endise Ministri Ulootsaga ja Lima-poa Uusoniaga ja teiste endise valitsuse liigmetega, kellede nimedid ei tea. Südam omab minust teada Tallinnas kuu maja oca niist on kirjutanud peresõna lümmeti nimele. Minu teade on Südam praeguse valitsuse voutome.

Tallinnas 12 Novembe 1940 a. "A1111111111"
[Signature]

juures." Agentuurülesande täitjaks oli oma agentuuri abil julgeoleku uurija Terner.²⁵ Selline informatsioon oli küüditamisööl tegutsema hakkavatele operatiivgruppidele suurepärase, ent ei taganud sellegipoolest sajaprotsendilist edu. Siin-seal leidis ikkagi neid, kel õnnestus Siberisse saatmist vältida.

Üks niisuguseid peresid olid Krevaldid. Keržentsevi agentuur selgitas välja, et Artur Krevaldi pereliikmete hulka kuulusid abikaasa Gerta ja poeg Heinrich, kes elasid kõik Tallinnas Väike-Karja 12-6.²⁶ Samalaadset sissekäikude kirjeldust nagu eelpool, julge-

oleku salajased kaastöötajad õnneks ei andnud. See tekitas probleeme operatiivgruppide, kes küüditamisoperatsiooni läbi viis. Heino Krevald, omaaegne kuulus korvpallitreener, rääkis mõni aasta tagasi arhiivis, kuidas neil õnnestus küüditamisest pääseda. Tema ongi perepoeg, kelle eesnimi julgeoleku paberites on Heinrich. Heino Krevald meenutas, et 13.06.1941 oli tema juures külas koolivend Ivar Floss. Heino pakkus Ivarile, et jäägu ööseks nende juurde. Too kippus aga koju Heeringa tänavale, kust ta küüditatigi. Hämaras olid saabunud ka Krevaldite juurde

²⁵ ERAF, f. 2-M/O, n. 1, s. 2253. – Hans Õunapuu perekonna operatiiv-arvestustoimik.

²⁶ ERAF, f. 2-M/O, n. 1, s. 2314. – Artur Krevald perekonna operatiiv-arvestustoimik.

küüditajad. Tänaval toimetas kojamees, kellelt küsiti, kus siin asub korter 6. Kojamees olevat rehmanud käega ja sõnanud: “Ei mina tia.” Operatiivgrupp otsustas, et tulevad ringiga tagasi, kui on juba valgem. Kojamees tõttas aga ruttu Krevaldeid hoiatama, et neid otsitud taga. Seepeale asus pere kibekiirelt minekule tuttavate juurde, nõnda õnnestunudki küüditamisest pääseda. Agentuuritöö puudulikkus, et polnud Krevaldite pere korteri asukohta täpsemalt kirjeldatud, oli suureks õnneks, aidates kaasa operatsiooni nurjumisele. Kojamehe julge ja otsusekindla tegutsemise järel ei leidnud operatiivgrupp hommikuvalguses tagasipöördumisel korterist nr. 6 enam kedagi eest.

Erilises huvikeskmes oli admiral Pitka naiseõde Rosalie Vielhaack. Vastavate andmete koondamiseks oli avatud spetsiaalne agentuurtöötlaste toimik nr. 217, nime all “Restaatorid”. Nimetatud kaustale²⁷ tuginedes on koostatud 24.04.1941 õiend, kust pidi ühemõtteliselt selguma, kellega on tegu ja miks nad on nõukogude korrale ohtlikud. Õiendi sisu oli järgnev:

“Vielhaack on osutunud 1940. aastal illegaalselt Soome põgenenud admiral Pitka naiseõeks, kellel on 2 poega. Vanem poeg Karl August Vielhaack sõitis Saksamaale. Noorem poeg Hans Vielhaack töötab kusagil raamatupidajana, kuid kus, see pole kindlaks tehtud. Rosalie Vielhaack vestles meie salajase allika abikaasaga, et Pärni (Pitka väimees) juurde tuli eestlane, kes oli Soome kaudu tulnud Ameerikast ja teatas talle, et endine admiral Pitka on Soomes, kus organiseerib “Vaba Eesti” valitsust. Peale selle oli talle teada, kus hoitakse endisele admiral Pitkale kuulunud raamatuid, mis olid kingitud talle soome tegelaste poolt.” Agentuuriõiendile on alla kirjutatud ENSV NKGB vastuluureosakonna ülem, julgeoleku leitnant Mihhailov ja sama osakonna 2. jaoskonna ülem, julgeoleku vanemleitnant Suhhanov.²⁸

Hämmastav ja samas rõõmustav on, et siingi toimis agentuur lõppkokkuvõttes ka-pardlikult. Hans-Otto Vielhaack töötas 1941. aasta maikuust Tallinna mere-kaubasadama pearaamatupidaja asetäitjana. Arvatavasti aitas töökohavahetus jälgi segada ja agentuur ei suutnud nii ruttu reageerida ja uut tööpaika kindlaks teha. Sellegipoolest on vastuluureosakonna 1. jaoskonna ülem, julgeoleku nooremleitnant Aleksander Vasjukov kirjutanud üle agentuurtoimikut tsiteeriva lehe, mis puudutas Vielhaacke, laia joonega oma resolutsiooni: “Välja saata.” ENSV NKGB 3. osakond andis 07.05.1941 ülesande nr. 3747 julgeoleku nooremleitnandile Vassili Smirnovile. Tema teenistuslehel võib lugeda kirjet, et 21.04.1941 oli tal täita NSV Liidu NKGB eriülesanne ja selleks otstarbeks oli ta lülitatud vastavasse operatsiooni ENSV NKGB salajas-poliitilise osakonna juures. Seega polnud tegemist mitte tavalise julgeolekuohvitseri, vaid Moskva eriülesannet täitva isikuga.²⁹ Kahjuks ei ole võimalik nende nappide andmete põhjal otsustada, kas ja kuivõrd kuulus nende Moskvast antud eriülesannete hulka ka admiral Pitka hõimlastega tegelemine. Agentuurleht Pitkaga seotud isikute aadressidega saabus üllatavalt kiiresti – 10.05.1941. Tavaliselt kulus ülesande saamisest kuni andmete laekumiseni agentuurlehel kümme päeva. Paberid väljasaatmise vormistamiseks said lõplikult valmis 27.05.1941. Ent Rosalie Vielhaacki ja tema laste puhul jäid otsingud tulemusteta. Rosalie Vielhaack suri 1959. aastal Tallinnas, tundmata Siberi vintsutusi. Viimase pingutuse tegi ENSV Siseministeerium tema väljasaatmise asjaolude selgitamiseks mais-juunis 1958. NSV Liidu Siseministeeriumi kartoteegist tema kohta andmeid ei leitud. Ka ENSV Aadressbüroo väidab, et neil ei ole andmeid Rosalie Vielhaacki elukoha kohta.

Niisugune küündimatus ei jäänud karistuseeta. Aleksander Vasjukov sai 07.06.1941 ENSV NKGB käskkirjaga nr. 0056 noomitu-

²⁷ Riigiarhiivi valduses agentuurtöötlaste toimik nr. 217 pole. Võimalus on vaid tugineda üksikutele väljavõtetetele sellest toimikust.

²⁸ ERAF, f. 2-M/O, n. 1, s. 2418, l. 1. – Rosalie Vielhaack ja August Salvet perekondade operatiiv-arvestustoimik.

²⁹ ENSV SARK töötajate teenistuskäigulehed 1940/1941. a. – Smirnov, Vassili Nikita p. (s. 1907 Kalinini oblast).

eti nimetus: <i>Edith Theophile</i>		Perekonnanimi: <i>Malts</i>		
sündimiskoht: <i>Alina pol. 100. Tallinn</i>		Eesnimi: <i>Edith-Theophile</i>		
		Isanimi: <i>Kaarle</i>		
		Sündimisaeg ja -koht: <i>14.12.1903. Tallinn</i>		
omnaseis: <i>lus.</i>	Naise ees- ja isanimi:	Laste nimed ja sündimisaeg: <i>Tütar Edith sünd. 09.11.1927.a.</i>		
roos ühus	Sündimisaeg:			
suhted k/väe teenistusega:	Haridus: Üldine	<i>gümnaasium</i>		
	Politseikooli lõpetanud:	Millel ja mis ametisse politseiteenistusse astunud: <i>Agenda aj. k. l. Politliin pol. kom. Tallinn</i>		
	1) alama klassi			
	2) kõrgema klassi			
	3) kursused			
politseiteenistusest lahkunud: <i>1940.</i>	Politseiteenistusest lahkumise põhjused: <i>Oma palvel personalilisel ja teenistusel põhjusel</i>			

Edith Malts. Politsei teenistuskaart. Piisas vaid 2-kuulisest lühiajalisest tööst poliitilises politseis, et sattuda represseeritavate sekka. ERAF, 2-M/O, n. 1, s. 2500, l. 9.

se. Selgituseks oli kirjas, et puudus kontroll alluvate operatiivtöötajate töö osas, mille tulemusena takerdus suurele osale (17) operatiivpäringutele vastamine. Paberitöölt saadeti julgeolekumees appi Saaremaale NKGB maakonna osakonnale praktiliste tööde teostamisele, s. t. küüditamist läbi viima.³⁰

Varaliste andmete esitaja NKGB-le oli Rahanduse Rahvakomissariaat. Need läksid toimikusse enamasti pärast agentuurlehtede laekumist, s. t. viimases järjekorras.

Haruldase juhtumina on Artur Hindoala toimikusse köidetud lihtsalt tema Eesti Vabariigi politsei teenistuskaart originaalis, mis oli piisav tõend represseerimisel.³¹ Kõrgendatud tähelepanu keskmes olid poliitilise politseiga seotud isikud. Edith-Theophile Malts sai olla Eesti Vabariigi poliitilises politseis tööl kõigest kaks kuud, veebruarist aprillini 1940. Ka tema teenistuskaart on köidetud operatiiv-arvestustoimikusse. Perekonna elukoha ja koosseisu kohta hangiti juba andmeid. Jul-

geolekuminister Boris Kumm on allkirjastanud küüditamise määruse, ent asi äpardus. Jaanuariks 1958 õnnestus Nõukogude võimuorganitel välja selgitada, et Edith Malts elas hoopis Tallinnas ja töötas ökonomistina Teaduste Akadeemias.³² Stalinismiaeg oli läbi ja vigade parandusena Siberisse saatmist enam ei praktiseeritud.

Julgeoleku operatiivtöötajad, salajased kaastöötajad-koputajad polnud ainsad infoallikad. Öövastav on tõdeda, et isegi trükisõna ja raamatud võeti terve hulga perekondade represseerimisel appi.

Ühed väga mugavad vahendid informatsiooni hankimisel oli mitmesugused iseseisvusajal välja antud biograafilised leksikonid. Omaaegse EKP Partei Ajaloo Instituudi raamatukogu erifondi raamatute hulgas on sõna otseses mõttes kitkutud ja katkutud, erinevate inimeste elulugude juures pliiatsiga märgistatud raamat "Lõuna-Eesti avaliku elu tegelased".³³ Osa isikute puhul on elulood

³⁰ ENSV SARK töötajate teenistuskäigulehed 1940/1941. a. – Vasjukov, Aleksander Andrei p. (s. 1915, sai surma operatiivgrupi koosseisus 1941).

³¹ ERAF, f. 2-M/O, n. 1, s. 2249. – Artur Hindoala perekonna operatiiv-arvestustoimik.

³² ERAF, f. 2-M/O, n. 1, s. 2500, l. 1, 5, 9, 16. – Edith-Theophile Malts perekonna operatiiv-arvestustoimik.

³³ Lõuna-Eesti avaliku elu tegelased. Tartu, 1938.

Rebitud elulugu, mis maksis elu. ERAF, 130SM, n. 1, s. 11061, l. 8.

lausa jõhkralt raamatust välja rebitud. Nendele samadele elulugudele tuginedes on võetud ette represseerimisi. See oli kompromiteerimaterjal, mille alusel inimesi arreteeriti, küüditati, nende kohta avati julgeoleku operatiiv-arvestustoimikuid. Õnnestus tuvastada ka konkreetne näide – Rudolf Sökk. Tema elulugu, mis juba mainitud raamatust on välja rebitud, on kleebitud 1941. aastal julgeoleku kriminaalasja.³⁴ Eluloo artiklis on alla joonitud, et Sökk oli Kaitseliidu Misso kompanii pealiku abi 1927–1930 ja 1930. aastast kompanii pealik. Vastav lause on umbkeelsetele julgeolekutöötajatele tõlgitud vene keelde. Võru

maakonna NKGB vanemoperatiivvolinik, julgeoleku seersant Majorov on andnud pitseri ja allkirjaga kinnituse, millisest väljaandest teave pärineb. Teistel samas väljaandes “märgistatutel” oli elulugudes ülestähendamisväärseks peetud: Kaitseliit, noorkotkastega tegelemine, naiskodukaitse, Isamaaliit, Vabadussõda, välismaal reisimine jne. Mainitud Rudolf Soku juhtum on kahtlemata kõige drastilisem – raamaturebendist alguse saanud lugu päädis surmaotsusega. NSVL NKVD Erinõupidamise otsusega 20.06.1942 mõisteti Rudolf Sock süüdi, talle määrati kõrgeim karistusmäär. Selleks ajaks oli Rudolf Sock invaliidistunud. Surmaotsus viidi täide 19.08.1942 Sverdlovski oblastis Sevrallagis Sosvas.³⁵

Konkreetses erifondis olnud raamatus “Lõuna-Eesti avaliku elu tegelased”, millest ka käesoleva artikli idee sündis, on ühel või teisel moel (väljalõiked, ringid või ristid nime-
de juures, allajoonimised, lisamärkmed jne.) märgistatud 162 isikut (kokku on raamatus 1094 isiku biograafiad). Põhilisteks ametialadeks on neil põllumees (45 isikut), õpetaja (44), ametnik või vallasekretär (23). Samas on osa analoogseid “patuseid” märgistamisest millegipärast pääsenud.

Sama väljaannet on kasutatud andmete leidmiseks veel mitmelgi korral. 1941. aastast pärinevatest toimetistest näiteks Jaan Kulasal (Kulbergi)³⁶ omas. Taas ilmub raamat “Lõuna-Eesti avaliku elu tegelased” kasutusse 1951. aastal: Reet (Grete) Lohuaru toimetis on biograafilise artikli suurendatud fotokoopia ja venekeelne tõlge³⁷, samuti Aaro Pihlapuu omas.³⁸ Reet Lohuaru toimetis on lisaks veel artikkel ja tõlge tema isa, Peeter Lohuaru³⁹ biograafiast raamatust “Eesti talundid: Tartumaa”.⁴⁰ Kuigi isa oli selleks ajaks juba surnud,

³⁴ ERAF, f. 130SM, n 1, s. 11061. – Sökk, Rudolf Gustav (1904). Kollektisioon julgeoleku lõpetatud uurimis-
toimikutest.

³⁵ ERAF, kartoteek nr. 87 – poliitilistel põhjustel süüdimõistetute operatiiv-teatmekartoteek. – Rudolf Sökk; Poliitilised arreteerimised Eestis 1940–1988. Kõide 1. [Erik Baumann, Virve Holozsat, Ülo Ojatalu... jt.]; koostanud ja toimetanud L. Õispuu; [inglise keelde tõlkinud K. Toomel ja H. Mägi; eessõnad: L. Meri, L. Õispuu, V. Salo]; Eesti Represseeritute Registri Büroo (ERRB)... [jt.]. Tallinn, 1996, lk. 502.

³⁶ ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 300, l. 4.

³⁷ ERAF, f. 129SM, n. 1, s. 26523, l. 73.

³⁸ ERAF, f. 129SM, n. 1, s. 4787, l. 156, tölge l. 157.

³⁹ ERAF, f. 129SM, n. 1, s. 26523, l. 76.

⁴⁰ Eesti talundid, Tartumaa, Tartu, 1939.

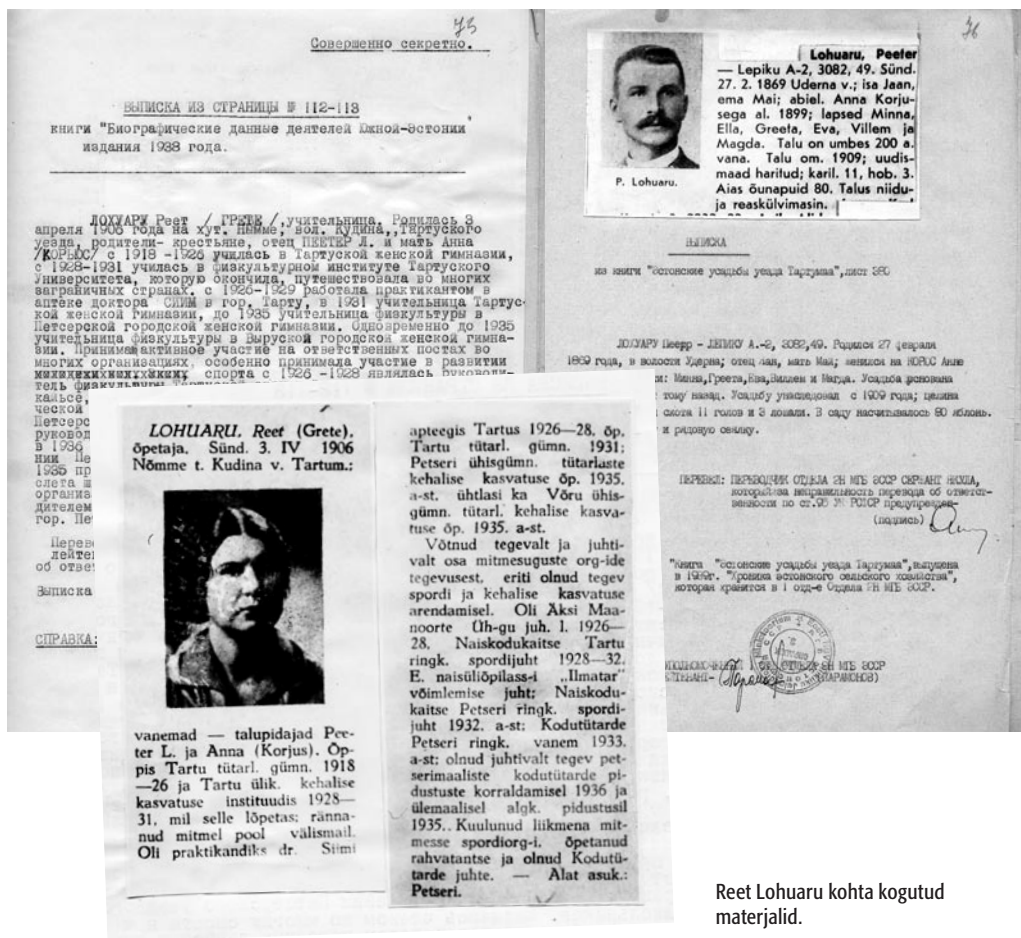
kasutati biograafilist artiklit tema tütre vastu.

Repressioonide ettevalmistamisel olid abivahenditeks ka mitmed Kaitseliidu väljaanded. Valvi Muinastest kompromiteeriv fakt on rebitud väljaandest “Naiskodukaitse tegevuse ülevaade”. Piisas vaid sellest, et leheküljel 209 oli tema pilt ja allkiri: “Naiskodukaitse Viru Ringkonna tootlustusosakonna vanem”.⁴¹

Võru Kaitseliidu juubeliväljaanne⁴² on samuti julgeolekutöötaja käte vahelt läbi käinud, sellest on tehtud väljalõike Elfriede-Johanna Variku koha pealt.⁴³ Väljalõike õig-

sust kinnitas NKGB Võru maakonnaosakonna pitser ja operatiivtöötaja Majorovi allkiri. Väljalõikele asisteeris NKGB salajane kaastöötaja, allikas “Mets”. Agentuurettekandes 09.06.1941 on kirjas, et Antsla vallas pidas Lusti kooliõpetaja ametit Varik, kes varem kuulus naiskodukaitseesse.⁴⁴ Abistava käe julgeolekuorganitele ulatas kohalik võim – töörahva saadikute täitevkomitee.

Alati siiski raamatute rebimiseks ei läinud; küllap sellistel juhtudel, kui see osutus tehniliselt keerukaks. Erich Jürgensoni puhul

⁴¹ Naiskodukaitse tegevuse ülevaade. Algpäevist kuni 1938 aastani [album / koostajad: E. Männik, E. Saral, L. Listakind]. Viljandi, 1939, lk. 209; ERAF, f. 2-M/O, n. 1, s. 2499, l. 4. – Valvi Muinaste perekonna operatiiv-arvestustoimik.

⁴² Võrumaa Malev. 1917–1937. Võru, 1937.

⁴³ ERAF, f. 2-M/O, n. 1, s. 2278, l. 1. – Elfriede-Johanna Variku perekonna operatiiv-arvestustoimik.

⁴⁴ ERAF, f. 2-M/O, n. 1, s. 2278, l.5.

Tartu Maalertöösturite Üh

Peeter Loderud.

Peegli-, klaasi- ja maalrisilditööstus ja -kauplus
Tartus, Uueturu t. 11, tel. 501.

Peeter Loderaud sündis 17. mail 1888. aastal Moisekatsi vallas. Peale üldhariduse omandamist asus ta 1904. aastal Tartu Tatarkeri peegli-, klaasi ja sildimaalritöökotta ametit õppima, kus õppis neli aastat, kuni sellikutse omandamiseni.

Oma ametialal on P. Loderaud töötanud ühtejärke 4. aprillist 1904. aastast alates kuni käesoleva ajani. Meistrikutse maalriks alal omandas ta 1922. a. 14. märtsil Tartu Töösturite Keskühingu juures ja 1934. a. 10. novembril omandas ta veel Tartu Tööstuskameti juures meistrikutse peegeldajena tööalal.

Iseseisva ettevõtjana algas ta tegevust 29. mail 1920. a., asutades peegli-, klaasi- ja maalrisilditööstuse Tartus Uueturu t. 11, kus tööstus on püsinud tänapäevani. Praeguse ajalt töötab äri nimetuse all: Peegli-, klaasi- ja maalrisilditööstus f-ma „Loderad“.

Ametialalise tegevuse kõrval on P. Loderaud osa võtnud ka seltskondlikust ja ühiskondlikust tegevusest. Tartu Töösturite Keskühingu ja oma ametialalise organisatsiooni liikmeks astus ta juba 1921. aastal. Praegu on ta Tartu Maalertöösturite Ühingu esimees ning Tartu Töösturite Keskühingu juhatuseliige ja majavanem. Ka on ta Tartu Ehitajate Ühingu liige, Tartu Vabatahtliku Tuletõrje liige, kuuludes kaupmeeste mootorpritsi jaoskonda, Tartu Eesti Käsitöölise Abiandmise Seltsi liige ja tegev mitmes teises organisatsioonis.

106

Ärimeesl Peeter Loderaudi perekonna operatiiv-
arvestustoimik sai alguse artiklist.
ERAF, 2-M/O, n. 1, s. 2175, l. 1.

Fotol ristiga märgitud Antsla naiskodukaitsja
Elfriede Varik. ERAF, 2-M/O, n. 1, s. 2278, l. 1.

[illegible]

Naiskodukaitse Viru Ringkonna tootlustusosakonna vanema Valvi Muinaste raamatust rebitud foto NKGB arreterimisotsuse taustal. ERAF, 2-M/O, n. 1, s. 2499, l. 4.

Naiskodu. Antala
malvar, juuso, esi-
mistied.

Isuttu vasa: Yma-
Antala ja, emäntä E.
Varik ja Varsie-Antala
jak. vaimona L. Tamsa.
Hiiden vasaat: Uu-
vante jak. emäntä V.
Jövelhon, Antala ma-
leik ja Antala Jövel,
enik. P. Räsänen, Loma-
mies jak. enik. J. Vilho
ja Tuomo jak. emäntä
A. Purra.

Справка
Вырезка из юбилейной книги
20^{ти} летие Кайтхесинта Вярвского
уезда, издание 1937 года, на Варик Э.
См. Очерки о нем. 50 лет Вярву
Судя по безопасности
А. Мейеров. *Иванов*

Näiteid artiklit kirjutama ajendanud biograafilisest leksikonist "Lõuna-Eesti avaliku elu tegelased".

Võtab osa kaitseliidu tegevusest. — Alati. asuk.: Lätte t. Vaabina v.

WALDSOO, Kaarel (end. nimi: Karl Waldson), õigusteadlane, notar. Sünd. 28. X

1892 Ojanuka t. Räpina v. Võrum.; vanemad — talurentnikud Gustav W. ja Juula (Toots). Õppis Rāpina 2-kl. min.-k. 1902–04 ja 1908/09, Rāpina kkk.-k. 1904–08, Võru 1.-k. 1909–11, millal selle lõpetas; lõpetas Moskvas Jerski rmtupidamise kursused 1918, õppis Tartu õht. gümna. 1925–28 ja Tartu ülikooli õigusteadusk. 1928–37, millal selle lõpetas. — Oli Tartu kreisilema I jsk. noorema abilise kantselise ametnik 1911, notar Ivan Rodionovi kontori ametnik Pihkvas 1912, a. lüh. aega, notar K. Rosenthal kont-

ronenko mõisade peakontoreis Venem. 1916–17, arvumetik. Linnade Lõuna-Põhjafrondi komitee 1917–18, sv. ametn. Vene valgearmee teenistuses Lõunarindel 1918–20, Haapsalu vangilaia ülema abi, hiljem keskvangila ülema abi 1920–21; Võru rentel ametn. 1921; notar Sermati abi Võrus 1921–22; notar A. Siska abi Tartus 1922–28; notar Otepääl 1928, a-st — Abielus Helene Naglaiga 1921, a-st.

Võtab juhtivalt osa Otepäsi seltskondl. elust; Otepäi Mees- telauulu S-i asutajaid ja esim. 1929, a-st; Otepäi Harid. S-i sekr. 1929, a-st; Otepäi keskk. lastevanemate komitee esim. 1934, a-st; sihtasutise „Otepäi Harid. S-i Gümna.“ juhataise sekr. jm. Akadeemiliselt kuulub üliõpilaskonvent „Korp. Uigala“ üliõpilasperrale — Alati. asuk.: Otepäi.

VALGE, Gustav, põllumees. Sünd. 16. X 1896 Petrova Gora E. asunduses Pet-

rogradi kub., Venemaal; vanemad — põllupidajad Jaan V. ja Mari (Vaaks). Õppis Smohnova ja Smotnikova koolides, mille järele tegutses vanemate juures põllutööl. Võttis osa Maailmasõjast 1915–18 ja enamuse vastasest võitlusest päale enamlikku

est Vabaduse Risti III/3 ja autasumaa normaaltalu suurus. Iseseisv. põllumees Rāpina Ala as. Kõrgevariku t. 1921, a-st, kus arendab talumajandust. Saanud oma talumajapidamise eest auhindu näituselt ja 2. auhinna asundustalude vahelisel võistlusel. Ühistegel. kindlustuss-i „Kalju“ kohalik esindaja 1923, a-st. — Abielus Lydia Tolmuskiga 1927, a-st.

Võtnud juhtivalt osa kohalike maaandusorg-ide tööst. Olnud Võhandu Piimaüh. esim. 1924–25, hiljem Võhandu ja Rāpina-Linte piimaühingute juh. 1. Rāpina gümna. hoolekoogu 1. maaval-se määratuna. Rāpina ev.-lut. kirikunõuk. ja rev.-kom. 1. ausamba ehitusekomitee juh. 1. 1923–29 1. m.; Rāpina Põllum. S-i laekur 1928, a-st, ühtlasi sama s-i turbaosakonnade juh. 1. aialdus-mesindusringi asutajaid ja laekur 1931, a-st ning juhtivalt tegev kohalike näituste korraldamisel: Rāpina v.-volik. 1. pikemat aega v.-vanema abi 1934, a-st ja maa-hindamise kom. 1. 1927, a-st. — Alati. asuk.: Kõrgevariku t. Rāpina v.

VALGERIST, Jaan, põllumees. Sünd. 15. XI 1884 Matsi t. Aru v. Tartum.; vanemad —

AAREMAE (end. nimi Aalberg), Ellinor, õpetaja. Sünd. 12. III 1889 Viljandis; vane-

mad — seppmeister Karl Lasse ja Juulie (Aadok). Õppis Viljandi tütarlastekoolis 1900–1904, Puškini gümna. Tartus 1904–08; omandas kodukooliõpetaja kutse Moskvas 1909. Töötas õpetajana Võru linnas algk. 1910, Simuna Hariduss-i koolis 1911–13, Hargla kkk.-k. 1914–17, Võru poeg- ja tütarlaste gümna. 1917–19; Valga linnas I algkooli õpetaja 1919, a-st. — Abielus olnud Joosep Aalbergiga.

Võtab juhtivalt osa Naiskodukaitse Valga ringkonna tegevusest ja mitmesugusest kohalikest seltskondlikest üritustest. Oli Valga Nais-i esimaine 1922–23, kellea võitlus osa langenud vabadussõjajälaste haudade korraldamiseks Valgas ja naislikumise organiseerimiseks; Valga naiskodukaitse jsk. asutajaid ja esimaine 1925–1926, Naiskodukaitse Valgamaa Ringkonna juh. 1. 1932, a-st ja sama

ringk. esimaine 1932, a-st. Töötanud juhtivalt Valga Peetri kiriku laste-jumalateenistuse rühmis. Olnud Valga Õpetajate Üh-gu juh. 1. ja lühemat aega Valga linnavolinik. Vabadussõja ajal aidanud kaasa Võru „Ühistöös“. Esinenud kõnedega emadepäevil, naiskodukaitse organiseerimise selgitustöös ja mitmesugusel tähtpäevil. Võtnud osa naiste karskustööst. Saanud teenete eest K. L. III kl. Valgeristi (1935) ja naiskodukaitse Teenetemärgi (1936 ja 1937) ning Alivelaevastiku I j. teenetemärgi. — Alati. asuk.: Valga.

AARNA (endine nimi Akerman), Eduard, õpetaja. Sünd. 16. V 1909 Käomäel

Vana-Antsla v. Võrumaa; vanemad — talupidajad Karl Akerman ja Marie (Parsinägil). Õppis Vana-Antsla Kiltre, Antsla alevi ja Urveste algkoolis 1916–22, Võru õp.-sem. 1923–28, mil selle lõpetas. Töötas õpetajana Vana-

Antsla Kaika algk. 1928–30, Lusti algk. 1931–34; Vaabina v. Kurenurme algk. juhataja 1935, a-st. — Abielus Elli Kaar-ega 12. XI 1930, a-st. Võtab tegevalt ja juhtivalt osa seltskondlike org-ide ja kaitseliidu tegevusest. Olnud Noorte Kotkaste Kaika ja Lusti rühmade kotkas; Kurenurme rühma kotkas ja Noorte Kotkaste Antsla mlvk. pääliku abi 1935, a-st; K. L. Antsla mlvk. spordipäälük 1935, a-st; korraldanud kohapääl rea spordivõistlusi ja kursusi. Olnud Kaika Harid. S-i juh. 1. 1928–30; Lusti Harid. S-i asutajaid 1933; Lusti Spordiringi juht 1933–35; Ü.E.N.Ü. Kurenurme osak. esim. ja segakoori juh. 1935, a-st; Antsla Õp. Üh-gu juh. 1. ja kirjat. 1931, a-st. — Töö eest Noorte Kotkaste organiseerimisel saanud N. K. päästaabitl. teenete-kirja. — Alati. asuk.: Kurenurme algk. Vaabina v.

AASA, Simeon, põllumees. Sünd. 23. IV 1897 Misso v. Võrum.; vanemad — talupidajad Vassil A. ja Nati (Tereski tr.). Õppis Pankavitsa Hintsas koolis 1909–10 ja Obinitsas 2-kl. kirikus 1910–13, mille lõpetamise järele asus tööle isatalu. Võttis osa Maailma- ja E. Vabadussõjast, tehes mõlemas sõjas kaasa lahinguid ja sai lahingus haavata. Töötas põllumehega sinimäe, kus arendab aiandust ja kultiveerib maid, olles muuseas loonud oma talu kultuurheinamaid, misasugused tööd

piirdus ENSV Tartu linna NKGB salajas-poliitilise osakonna ülema asetäitja Markov korporatsioonide nimestikku sisaldava väljaande tsiteerimisega.⁴⁵ Ta tõdes, et selle järgi oli Erich Jürgenson korp! Sakala esimees. Vastavad read pandi vene keeles kirja ka operatiiv-arvestustoimikusse. Sellega asi ei piirdunud, Markovi käsilaste salasilmad ja -kõrvad on märganud muudki. Allikas "Orav" teatas 27.03.1941 Markovile, et Jürgenson töötab hüpoteegipangas kassiirina. Tema mõtteviis polevat muutunud ja endiselt elavat ta vana reaktsioonilis-korporatiivse mõttemaailma vaimus.⁴⁶ Agentuurettekanne, mille esitas allikas "Pihlak" 30.05.1941, oli tegelikult mittemidaagiütlev, kuid sellesse oli valatud piisav annus tähenduslikkust. "Pihlak" nägi Tartu Ülikooli ja Lossi tänava nurgal Erich Jürgensoni, endist korp! Sakala esimeest, elavalt vestlemas professor Vasaraga.⁴⁷ Allika lähenedes jutt katkes. "Nähtavasti oli nende jutt valgustkartev," lisas salajane kaastöötaja oma hinnangu. Markov andis salajasele kaastöötajale "Pihlakule" ülesande jälgida edasi Jürgensoni.⁴⁸ Vaatamata püüdlustele ei õnnestunud julgeolekul Erich Jürgensoni tabada. Taandudes koos Saksa vägedega Eestist, leidis ta uue elu- ja tööpaiga Saksamaal. Erich Florentin Jürgenson suri "Album Academicum Universitatis Tartuensis" andmetel 1946/1947.⁴⁹

Varaliste näitajate puhul olid, nagu eelpool mainitud, enamasti abiks Rahanduse Rahvakomissariaadi vastavad õiendid. Tartu julgeolek oli ühe juhtumi puhul läbematu: kätte võeti Tartu Töösturite Keskühingu koguteos ja rebiti leht, kus oli artikkel Peeter Loderaudist.⁵⁰ Tolle rebitud lehega alustatigi perekond Loderaudi operatiiv-arvestustoimikut.⁵¹ Seegi initsiatiiv ei kandnud vilja, Pee-

ter Loderaud ja tema pere pääsesid 14. juunil 1941. a. küüditamisest. Andmeid nende represseerimiste kohta otsiti innukalt pärast sõda, kuid tulemusteta.

Kokkuvõtteks võib märkida, et küüditamisaktsiooni ettevalmistamiseks korjati 1941. aastal materjali erinevatest kohtadest: rahvakomissariaatidest, täitevkomiteedest, asutuste töötajate ankeetlehtedelt, NKGB salajastelt informaatoritelt, arhiivide eriosakondadest. Isegi raamat ja trükisõna kuulusid Nõukogude repressiivpoliitika elluviimisel sobilike vahendite hulka. Ei peljatud nende lõhkumist, biograafiate kleepimist kriminaalasjadesse, julgeoleku operatiiv-arvestustoimikutesse. Vahel võis mõni eestiaeagne biograafiline leksikon olla Nõukogude julgeolekutöötaja käes võimas relv – nii võimas, et sellest rebitud artikliga alustati kriminaalasja, küüditamistoimikut. Halvimal juhul võisid raamatus olevad elulooandmed saada aluseks koguni surmaotsusele.

Margus Lääne

(1963)

Lõpetas Tartu ülikooli ajaloo erialal (1988). Töötas alates 2002. aastast Riigiarhiivi raamatukogus.

Valdur Ohmann

(1958)

Lõpetanud Tartu ülikooli ajaloo osakonna 1984, *magister artium* 2000 arhiivinduse erialal. Riigiarhiivi kogude osakonna teatmetalituse arhiivaar. Uurimissuunad: Eesti NSV siseministrium ja EKP stalinismi perioodil.

⁴⁵ Eesti Korporatsioonide Liidu liikmete nimestik. Pro I sem. II a. Tartu, 1939.

⁴⁶ ERAF, f. 2-M/O, n. 1, s. 2466, l. 6. – Erich Jürgensoni perekonna operatiiv-arvestustoimik.

⁴⁷ Juhan Vasar (1905 Põltsamaa – 1972 New York). Ajaloolane, professor. Korp! Sakala liige. 1941. aasta küüditamisest õnnestus hoiduda, ehkki oli juba sattunud julgeoleku vaatevälja. 1944. a. pages Lääne.

⁴⁸ ERAF, f. 2-M/O, n. 1, s. 2466, l. 7.

⁴⁹ Vt. Ajalooarhiivi kodulehelt <http://www.eha.ee/frames.htm> andmebaasi: Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944. Matrikkel nr. 10653.

⁵⁰ Tartu Töösturite Keskühing. Koguteos. Toimkond: A. Feldmann, V. Kuusloo, A. Matsalu ... [jt.]. Tartu, 1937, lk. 106. Rebitud lehe päritolu õnnestus kindlaks teha Merike Kiipuse lahke abiga Tartu Kirjandusmuuseumist.

⁵¹ ERAF, f. 2-M/O, n. 1, s. 2175, l. 1. – Peeter Loderaud perekonna operatiiv-arvestustoimik.